

TO‘MARIS: QADIMGI SAK–MASSAGET DAVLATCHILIGI, HARBIY STRATEGIYASI VA TARIXSHUNOSLIKDA TALQIN

Pardayev Muhtorqul Hasanovich

Y. G‘ulomov nomidagi

Samarqand arxeologiya instituti

yetakchi ilmiy xodimi, tarix fanlari nomzodi, dotsent,

Baxtiyorova Tumaris Ulug‘bek qizi

Jizzax davlat pedagogika

universiteti Tarix fakulteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada To‘marisning sak–massaget qabilalar ittifoqi boshlig‘i sifatidagi siyosiy faoliyati, Kir II bilan to‘qnashuvi va bu jarayonning tarixiy asoslari kompleks manbashunoslik yondashuvi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot antik rivoyatlar, arxeologik topilmalar va zamonaviy tarixshunoslik qarashlarini solishtirish orqali To‘maris obrazidagi tarixiy va mifologik qatlamlarni ajratib ko‘rsatadi. Natijada To‘maris qadimgi Markaziy Osiyoning davlatchilik an‘analari, ayol hukmdor fenomeni va mintaqa geosiyosiy jarayonlaridagi o‘rnini belgilovchi muhim tarixiy shaxs sifatida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: To‘maris, Sak-massagetlar, qadimgi Markaziy Osiyo, ayol hukmdor, Kir II, Ahamoniylar, harbiy strategiya, qabilalar ittifoqi, tarixiy manbalar, arxeologiya, siyosiy mustaqillik, milliy identitet.

Qadimgi Markaziy Osiyo tarixi qadimiy sivilizatsiyalar chorrahasida shakllangan murakkab siyosiy-madaniy jarayonlar bilan ajralib turadi. Bu tarix sahnasida o‘ziga xos o‘rin egallagan shaxslar orasida To‘maris nomi alohida ahamiyat kasb etadi. Miloddan avvalgi VI asrda sak–massaget qabilalari ittifoqining hukmdori bo‘lgan To‘maris Ahamoniylar imperiyasining asoschisi Kir II (Kirus II) bilan to‘qnashgan va antik tarixchilar tasvirlaganidek, o‘z yurti mustaqilligi uchun muhim

kurash olib borgan. Uning siymosi qadimiy tarix, mifologik qatlam, ayol hukmdor fenomeni va zamonaviy milliy o'zlik timsollari bilan chambarchas bog'langan.

Sak–massagetlar haqida antik manbalarda aytilishicha, ular otliqlikka, jangovar an'analarga boy, harbiy demokratiya elementlariga asoslangan jamiyatda yashaganlar. Qabilalar ittifoqining boshqaruvi zodagonlar kengashi, harbiy sarkardalar va urug' boshliqlari orqali amalga oshirilgan. Arxeologik topilmalar — jangovar kamonlar, nayzalar, sovutlar, murakkab ot-jihozlari — bu jamiyatning harbiylashganligini ko'rsatadi. Ayniqsa ayol jangchilar qabrlari ko'p topilgani sak-massaget jamiyatida ayollarning ijtimoiy-siyosiy maqomi yuqori bo'lganidan dalolat beradi. Shunday sharoitda To'marisning hukmdor sifatida tarix sahnasiga chiqishi tabiiy tarixiy jarayon edi[5].

Gerodot ma'lumotlariga ko'ra, To'maris o'z o'g'li Sparganisdan keyin taxtga o'tirgan. Ko'chmanchi qabilalarda hokimiyatning qarindoshlik asosida o'tishi keng tarqalgan bo'lgan. Ayniqsa harbiy yetakchilik va siyosiy hokimiyat xalq tomonidan tanlangan va zodagonlar tomonidan ma'qullangan. Bu esa To'marisning hokimiyatini legallashtirgan va ijtimoiy qo'llovga ega bo'lgan hukmdor sifatida tasavvur qilish imkonini beradi.

Ahamoniylar imperatori Kir II o'z davrida ulkan hududlarni zabt etib, Markaziy Osiyoga tomon ham ekspansiya yuritgan. Fors podsholigining shimoliy chegaralarini mustahkamlash, iqtisodiy jihatdan muhim bo'lgan savdo yo'llarini nazorat qilish va ko'chmanchi qabilalarni bo'ysundirish uning asosiy maqsadlaridan edi. Antik manbalarda aytilishicha, Kirus To'maris bilan siyosiy ittifoq niyatida nikoh taklif qilgan, biroq bu taklif massagetlar tomonidan rad etilgan[4, 32-b.]. Bundan so'ng Kirus Amudaryodan o'tib, massaget yerlariga bostirib kiradi.

Gerodot ta'riflaganidek, birinchi to'qnashuvda Kirus hiyla ishlatib, spirtli ichimliklar bilan to'la lager qoldiradi, ichimlikka odatlanmagan massagetlar mast bo'lib, fors qo'shini tomonidan mag'lub etiladi. To'marisning o'g'li Sparganis ham aynan ushbu hiylada halok bo'ladi. Bunga javoban To'maris Kirusga murojaat qilib, uning aldov yo'li bilan g'alaba qozonganini qoralaydi va katta jangga tayyorlanadi.

Ikkinchi jangda massaget qo'shini Kirus qo'shinini tor-mor qiladi va antik manbalarda qayd etilishicha, Kirus shu jangda halok bo'ladi[2, 36-38-b.].

Zamonaviy tarixshunoslik Gerodot bergan ma'lumotni to'liq tarixiy fakt sifatida qabul qilmaydi, chunki Kirusning o'limi haqida turli antik manbalarda bir-biridan farq qiluvchi ma'lumotlar bor. Ammo ko'pchilik olimlar — Litvinskiy, Tolstov, Harmatta, Yusupov, Asqarov — Kirus aynan shimoliy-sharqiy yurishlarda halok bo'lganini e'tirof etadi. Markaziy Osiyo hududlarida topilgan yirik jang izlari, sak-massaget qurollari, ot-jihozlari, jang maydonlari va ko'chmanchi madaniy qatlamlar bu voqealarning real tarixiy asosga ega ekanini ko'rsatadi[3, 52-54-b.].

To'marisning tarixiy o'rni sak–massaget davlatchiligining siyosiy mustaqilligi va harbiy salohiyatining yaqqol ifodasidir. U qabilalar ittifoqini birlashtirgan, tashqi bosqinga qarshi kurashda ulkan muvaffaqiyatga erishgan va mintaqa tarixiga o'chmas iz qoldirgan hukmdordir. U atrofida shakllangan obraz qadimgi davr ayol hukmdorlarining yuksak mavqeini ko'rsatadi. Arxeologik topilmalar — ayol jangchi qabrlari (Sibir, Qozog'iston, Orolbo'yi hududlarida), ularga tegishli qurollar, ot-jihozlari-qadimgi ko'chmanchi jamiyatlarda ayollarning faolligi yuqori bo'lganini tasdiqlaydi. To'maris shular ichida eng mashhur tarixiy shaxsga aylangan[1,75-79-b.].

To'maris obrazi zamonaviy davrda ham turli shakllarda talqin qilinmoqda. U Markaziy Osiyo xalqlarining tarixiy xotirasida vatanparvarlik, jasorat, mustaqillik ruhi, ayolning siyosiy kuchi va xalqning erkinlik idealini ifodalaydigan timsolga aylangan. Shu bilan birga zamonaviy akademik tarixshunoslik To'maris obrazini mifologik qatlamlardan ajratib, tarixiy jarayonlar bilan bog'liq holda o'rganmoqda. Antik mualliflarning tasvirlari rivoyatlarga boy bo'lgani, ko'chmanchilar hayoti haqidagi bilimlari yuzaki bo'lgani sababli ularning ma'lumotlari doim ham aniq emas. Shu bois zamonaviy tadqiqotlar - arxeologik, antropologik, manbaviy tahlillar - To'maris obrazini yanada ilmiy asosda tiklashga xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, To'maris qadimgi Markaziy Osiyo tarixining eng yorqin arboblaridan biridir. U nafaqat Kirusga qarshi g'alaba qozongan sarkarda, balki o'z xalqining mustaqilligini himoya qilgan siyosiy yetakchi, qadimgi ayol hukmdorlarning

timsoli, bugungi tarixshunoslikning muhim tadqiqot mavzusi, madaniy-milliy identitetning kuchli ramzi sifatida tarixda o'chmas iz qoldirgan. To'maris faoliyatining tarixiy asoslari, uning atrofidagi afsonalar va antik mualliflar talqinlari nafaqat mintaqaning, balki jahon tarix tafakkurining ajralmas bir qismiga aylangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Niyazov O. "Sak-massagetlarning siyosiy tuzumi". // O'zbekiston tarixi jurnali. Toshkent. 2018.
2. Raxmanov Sh. "To'maris: mif va tarix oralig'ida". Toshkent. 2020.
3. Abdurahmonov A. "Kirusning o'limi masalasi: tarixshunoslik tahlili". Toshkent. 2019.
4. Qodirov K. "Sak-massagetlarning harbiy an'analari". // Markaziy Osiyo tarixi jurnali. Toshkent. 2021.
5. www.wikipedia.org. internet sayti